

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Teamspelers en egotrippers: een populistisch antwoord op het populisme

Het hedendaagse populisme wortelt in de culturele omslag van de jaren zestig. De doorbreking van oude taboes, de komst van nieuwe, tot dan toe ongekende mogelijkheden, hebben frustraties gecreëerd waar populistische politici nu gretig op inspelen. Maar in feite proberen deze politici alsnog aan de wensen te voldoen die toen werden gelanceerd. Om ons van dit door de jaren zestig bepaalde denken te bevrijden, moet de samenleving bezield worden door een nieuw teamdenken. Als het CDA daarop wil inspelen, zal het ter wille van de brede gesecculariseerde buitenwacht zijn idealen in verschillende 'talen' moeten verwoorden, namelijk behalve in klassieke termen ook in een breed verstaanbare tweede taal.

---

door *Govert Buijs*

De auteur is bijzonder hoogleraar politieke filosofie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

WIE DE POPULISTISCHE KUIL GRAAFT VOOR EEN ANDER, steekt zelf de kop in het zand. Wie anderen 'populistisch' noemt, zoekt rugdekking voor eigen vluchtgedrag. Een eerste groep gebruikers van het woord 'populisme' betreft de 'gevestigde' politici, die kennelijk grote moeite hebben met het toetreden van nieuwe partijen tot het democratische bestel. Zodra een nieuwe persoon of groep zich daadwerkelijk meldt, roepen de oudere spelers in koor: 'Populisme!' Oftewel: 'Wegwezen jij! Jij schendt onze spelregels.' 'Populisme' is daarmee vooral een politiek scheldwoord, dat bovendien uitnodigt om de nieuwe speler verder niet meer inhoudelijk serieus te nemen.

Een tweede groep betreft politieke wetenschappers en intellectuelen, commentatoren, columnisten, essayisten, kortom de politieke analisten. Net als in de natuurwetenschappen zoeken zij in de politiek naar regelma-

tigheden. Dat is een ietwat naïef verlangen: de geschiedenis herhaalt zich immers niet. In het onzekere heden kunnen we nooit klakkeloos terugval- len op oude draaiboeken. Spreken over de ‘eeuwige terugkeer van het fas- cisme’ is intellectueel gemakkelijk, zelfs behaaglijk (‘zij zijn lekker fout’), maar betekent wegvluchten uit het heden. Natuurlijk vertoont de geschie- denis voor een geoefend oog soms analogieën, en dan kunnen algemene begrippen als aristocratie, tirannie, en vooruit, soms ‘populisme’ wel be- hulpzaam zijn. Maar daarna zal zowel de staatsman als de politieke analist moeten proberen het heden te verstaan.

Hoe dan het hedendaagse, Nederlandse ‘populisme’ – om de term nog eenmaal te bezigen – te benaderen? We hebben in Fortuyn, Wilders en in mindere mate in hun temporeel verbindende schakel Verdonk (laat ik hen gedrieën maar kort aanduiden als de F(v)w-beweging) te maken met een nieuwe inhoudelijke stroming in de Nederlandse politiek. Deze stroming wortelt, evenals D66 en Nieuw Links in de PvdA, in de culturele revolutie van de jaren zestig, maar dan als een typisch tweedegeneratiefenomeen. Men kan deze stroming op verschillende manieren typeren: ‘D66 voor la- ger opgeleiden’ of ‘neomarxistisch vrijheidsnationalisme’ of ‘pragmatisch nationaal-individualisme’. In haar presentatie maakt deze stroming slim gebruik van bestaande en nieuwe media, en weet zo het mobiliseringspo- tentieel van wat Bernard Manin noemt de ‘toeschouwersdemocratie’ voluit te benutten. Maar dit mag ons niet de ogen doen sluiten voor de inhoue- lijke kant van de F(v)w-beweging. Daarover deze bijdrage.

‘KEERPUNT ’72’

De culturele revolutie van de jaren zestig heeft Nederland gekatapulteerd van een wat ingeslapen land tot zelfbenoemde morele bevrijder van de mensheid, te beginnen bij onszelf. Een nieuwe samenleving, een nieuwe

De culturele revolutie van de jaren zestig overrompelde de Nederlandse samenleving en veroverde in korte tijd de hegemonie

wereld gloorde. Deze revolutie veroverde in korte tijd de culturele hegemonie. ‘Keerpunt ’72’, de naam waarmee een samenwerkingsver- band van linkse partijen geleid door Joop den Uyl zich presenteerde, kan als symbool dienen voor de revolu- tionaire ambities: vanaf nu zou alles anders worden. Wat was de kern van

dit revolutionaire programma? In één zin samengevat: het opblazen van de burgerlijke (*bourgeois*) cultuur en de daarbij horende sociaal-morele infra- structuur. We stippen hier slechts enkele kernpunten aan.

- a. *De bevrijding van het individu* uit nu als knellend ervaren verbanden (individualisering, de-institutionalisering). Het gezin moest het bovenal ontgelden. Het huwelijk en de seksuele ethiek raakten in diskrediet. Het dichte woud van maatschappelijke organisaties (welzijn, zorg, woningbouw), kernfenomeen van de burgerlijke cultuur, wordt snel overgedragen aan de nu subsidiegevende staat. De rol van de ouders, met name die van de vaders (de 'ouwe lullen') was uitgespeeld. Men ging 'auf den Weg zur vaterlosen Gesellschaft' (Alexander Mitscherlich), een einde aan alle repressie, inclusief het strafrecht.
- b. *Einde van de micro-ethiek*. De bevrijding van het individu kreeg een directe vertaling in het afscheid van de 'kleinburgerlijke moraal', het afscheid van fatsoen en gedragsregels. Het ging er nu vooral om 'jezelf te zijn'. Moraal, later aangeduid als 'waarden en normen' werd getaboëiseerd: er mocht niet langer over gesproken worden. 'Moet kunnen' werd het dwingende parool.
- c. *Religiekritiek*. Plotseling ontdekte iedereen dat zowel protestantisme als katholicisme, de 'christendommelijkheid', in de kern vervreemdende machtssystemen zijn, die de menselijke vrijheid onderdrukken. Ondanks inderhaast ontwikkelde nieuwe theologische inzichten, waarvan onduidelijk is of zij brandvertragend dan wel brandversnellend werkten, voltrok zich een weergaloos snelle uittocht uit het institutionele christendom.
- d. *Spreiding van kennis, macht en inkomen* – motto van het kabinet-Den Uyl. Cultureel betekende dit dat het samenleven opgevat werd als economische machtsrelaties. Die machtsrelaties moesten ontmaskerd worden. Arbeid en kapitaal werden als antagonististen gezien, waarbij wat de een heeft ten koste gaat van de ander. Daarmee bezegelde het kabinet-Den Uyl de overgang naar wat Hans van den Doel enkele jaren later zou noemen het 'biefstuksocialisme'. Iets wat men in de klassieke marxistische beweging al kon vermoeden, namelijk dat de kritiek op de bourgeoisiecultuur in feite de wens maskeerde de burgerlijke posities over te nemen, wordt nu werkelijkheid. Geen volksverheffing, maar een Opel Kadett!
- e. *Kosmopolitisme*: het aanwijzen van de wereld als het primaire forum voor burgerschap en moraal. Hoewel men leeft in een nationale staat, wordt men nu aangesproken als wereldburger met dito solidariteit. Biafra eerder dan Twente of Limburg. De echo van dit kosmopolitisme klinkt door in het cultuurrelativisme en het multiculturalisme, de gedachte dat alle culturen wereldwijd gelijkwaardig zijn en daarom overal, dus ook in Nederland, vreedzaam naast elkaar moeten kunnen leven (de strijdigheid hiervan met in ieder geval genoemde punten a. en b. wordt voorlopig nog niet opgemerkt).

f. Alzijdige *politisering*. Leuzen als ‘alles is politiek’ en ‘het persoonlijke is politiek’ markeerden de overgang van wat men kan noemen een begrenzingsdemocratie of een vrijheidsdemocratie naar een totaaldemocratie. Een vrijheidsdemocratie gaat uit van de gedachte dat politiek een beperkte levenssfeer is, die aanvullend is op allerlei andere, vrije levensverbanden. In een totaaldemocratie daarentegen is de politiek de hefboom voor de nieuwe wereld. Daarom moet één verhaal overwinnen en daarom ook moet er gepolariseerd worden! Denk aan de beruchte ‘meerderheidsstrategie’ van de PvdA. In een totaaldemocratie worden de verwachtingen rond ‘de politiek’, rond ‘Den Haag’ hoog opgejaagd. Dat betekent overigens ook het risico van grote teleurstelling in de politiek.

Merkwaardig genoeg ziet men hier al volop de contouren van het neoliberalisme opdoemen. Links is de wegbereider van ‘rechts’! Immers, als het in de samenleving draait om macht en geld, en men moet tegelijkertijd als individu bevrijd worden van alle knellende verbanden, dan is maar één arena passend: de markt. Zelfontplooiing wordt winstmaximalisatie, de ongeprijsde vrede en liefde van Woodstock wordt het najagen van BMW’s en bonussen. De Nieuw Links-kopstukken van weleer laten zich als directeuren van maatschappelijke organisaties (bijvoorbeeld de VARA) topsalarissen uitbetalen (en schrijven ter sussing van het geweten linkse columns en/of maken documentaires over ‘onrendabelen’) – een moeiteloze overgang van Nieuw Links naar neoliberal.

Daar moest in Nederland natuurlijk wel een coalitie van komen: Paars. De culturele agenda van de jaren zestig werd nu politiek voltooid. De laatste restanten van betutteling in onze wetgeving werden opgeruimd (euthanasie, prostitutie) en tegelijk werd economisch een stevige neoliberale koers ingezet. Ideologische veren werden afgeschud, politiek werd ‘pragmatisch’.

Overigens werd zelfontplooiing als ideaal in organisaties en bedrijven wat minder gewaardeerd dan in de private sfeer. En dus werd een imponerend controleapparaat opgetuigd om werknemers in de zorg, in het onderwijs, in allerlei bedrijven ‘af te rekenen’: targets, benchmarking en rendementscijfers werden jaar na jaar uitgerold over de werkvloer.

De verkregen vrijheid vraagt kennelijk om externe correctie – *so much for freedom*.

Diezelfde correctie vond in het publieke domein maar mondjesmaat plaats. De roep om controle – niet voor mij maar wel voor mijn buurman – ligt ook hier voor de hand. Alleen zou daarmee het failliet van de oorspronkelijke inzet van de jaren zestig zo opzichtig duidelijk worden, dat ‘links’ zich hier zo lang mogelijk tegen bleef verzetten.

DE BURGER: BOOS OP ZICHZELF

Inmiddels is het bevrijde individu boos geworden. Waarom toch? Waarom geeft onderzoek toch steeds aan dat velen persoonlijk gelukkig zijn, maar somber over de samenleving? De culturele revolutie van de jaren zestig zit in ons allen. Ze heeft de ‘software of our minds’ – een metafoor van de socioloog Hofstede – diepgaand gestempeld. Wij allen zijn aangestoken door het virus van de zelfontplooiing. Daarmee is in ons allen het verlangen wakker gekust naar een paradijs hier en nu en daarmee naar een voortdurende stroom paradijservaringen. In ieder van ons is het verlangen ontwaakt om te delen in kennis, macht en inkomen. Wij denken nu inderdaad ‘kennis’ te hebben – en hebben daarom allemaal een mening. We ventileren die mening omdat we inderdaad denken te delen in de macht – en verwachten daarom dat de dingen daadwerkelijk gaan zoals we menen dat ze moeten gaan.

In de private sfeer lijkt de in de jaren zestig ontwikkelde cultuur, deze nieuwe ‘software of the mind’, behoorlijk goed te werken. We zijn gelukkiger dan ooit, gelukkiger dan vrijwel iedereen overal elders ter wereld. De burger moet daarom niet zeuren, zeurt onze nationale brompot Maarten van Rossem, in boekjes en een eigen glossy. Dit is het paradijs, *take it or leave it*, maar kanker niet, boos burgermannetje!

Dit luie, intellectualistische dedain van een babyboomer vlucht echter voor serieuze analyse. De metafoor van ‘cultuur’ als ‘software of the mind’ kan hier verder helpen. Zit er wellicht een structurele weeffout in de door ons geïnternaliseerde ‘software’, ontwikkeld in de jaren zestig? Is ze wellicht gedateerd, niet meer in te staat in te spelen op nieuwe behoeften en mogelijkheden? Het is inderdaad alsof we in ons hoofd nog met een oude versie van Windows zitten, die bij introductie hip was, *top of the bill*, maar op een gegeven moment niet meer in staat is nieuwe ontwikkelingen te ondersteunen.

Door een toevallige samenloop van omstandigheden zijn de Marokkaanse rotjochies plots de exponent geworden van het anti-autoritaire opvoedingsideaal van de jaren zestig

Onze mentale software ondersteunt kennelijk onvoldoende het samenleven met anderen. We maken ons eigen leven tot een paradijs. Maar als we ons hoofd buiten de deur steken, stuiten we direct op anderen die ook bezig zijn hun leven tot een paradijs te maken. En heel vaak blijken mijn paradijsontwerpen niet te passen in de paradijsontwerpen van mijn buurman.

Geleidelijk gaan we beseffen dat als iedereen inderdaad het script van de jarenzestigsoftware letterlijk zou volgen, de samenleving niet langer

leefbaar zou zijn. Het duidelijkst wordt dat wel aan een contingent Marokkaanse ‘rotjochies’. Door een toevallige samenloop van culturele omstandigheden zijn zij plots de exponent geworden van het anti-autoritaire opvoedingsideaal van de jaren zestig. In Marokko is het gebruikelijk dat gedragscorrectie op straat, in de gemeenschap, publiekelijk plaatsvindt. In Nederland is de publieke ruimte leeg, en daarom vindt geen correctie plaats, precies overeenkomstig de hoop van de jaren zestig! Echter, de uitkomsten laten te wensen over. Opvoeding zonder grenzen stellen creëert monsters. Daarom volgen we de Marokkaanse jongens ook zo goed: ze zijn de spiegeling van onze eigen idealen. En daarom zijn ‘we’ niet alleen boos op hen, maar daarmee ook op onszelf.

De jarenzestigsoftware werkt, zolang de droom niet verstoord wordt. Als dit wel gebeurt – en dat is voortdurend het geval – kunnen we boos worden. Maar let wel: we zijn dan in de kern boos op onszelf, op hoe wij onszelf en onze samenleving geprogrammeerd hebben. De jarenzestigsoftware staat ingesteld op ‘privéparadijs’, niet op ‘verbindingen leggen met anderen’, niet op ‘creatief omgaan met zaken die ik niet onder controle heb’, niet op ‘teleurstelling’. Ze staat ingesteld op ‘Waarom doen “ze” hier niks aan?’, niet op ‘Ask not what your country can do for you – ask what you can do for your country’.

Nodig is daarom de ontwikkeling van software die weliswaar verenigbaar is met de oudere (en dus de bevrijdende winst van de jaren zestig vasthoudt), maar tegelijk veel meer mogelijkheden biedt om frank en vrij om te gaan met het oncontroleerbare en van daaruit nieuwe verbindingen opzoekt. Dit zal betekenen dat in onze nieuwe postrevolutionaire software in ooit door Freud ontwikkelde termen naast het ‘lustprincipe’ het realiteitsprincipe sterker wordt ondersteund. Op zichzelf kan dit kan echter nog tot passiviteit en berusting leiden. Daarom is bovenal een derde principe nodig, dat we het ‘verantwoordelijkheidsprincipe’ kunnen noemen.

Nu is de menselijke ziel gelukkig veel rijker dan de culturele software feitelijk ondersteunt. Wij zijn niet allen in essentie sociaal gemankeerde egotrippers geworden. In ieder van ons huist inderdaad een egotripper, maar ook een teamspeler. Een culturele setting kan echter wel een bepaalde mogelijkheid stimuleren en andere bagatelliseren. Ondanks de aanvankelijke schijn van het tegendeel, is de jarenzestigsoftware vooral een ondersteuning van de egotripper in ons geworden. En daarom zijn we tevreden over ons private leven, maar boos in de samenleving. Biedt de F(v)w-beweging een antwoord op dit fundamentele probleem? Of versterkt ze het, misschien wel onwetend en ongewild? Werkt ze mee aan de ontwikkeling van nieuwe, adequatere software, of hamert ze op de oude?

EEN NIEUW POLITIEK LANDSCHAP

Inmiddels moge duidelijk zijn dat de F(v)w-beweging in vrijwel alle opzichten niet de grote tegenstander van de ‘linkse kerk’ is, maar het product, de verdediging én de voortzetting ervan! Dat betekent echter ook dat de F(v)w-beweging weinig te bieden heeft als het gaat om het vinden van antwoorden op de schaduwzijden van de culturele revolutie. Niet voor niets is de Pvv een partij voor de ‘vrijheid’; ze stelt de religiekritiek centraal, nu gericht tegen de islam; ze etaleert met graagte antiburgerlijke omgangsvormen; ze kritiseert de partijdige rechtsstaat (net als links deed in de jaren zeventig); ze kritiseert als D66 in haar beste jaren de representatieve democratie ten gunste van meer invloed voor ‘het volk’.

De F(v)w-beweging wortelt in de culturele revolutie van de jaren zestig, maar heeft ook oog voor de schaduwkanten daarvan. Daarmee kan men haar niet typeren als ‘rechts’, laat staan als ‘extreemrechts’, en ook niet als ‘populistisch’: dergelijke etiketten vermijden de inhoudelijke discussie die ermee op de kaart gezet wordt. Eerder kan men spreken van ‘vrijheidsnationalisme’ of ‘nationaal-individualisme’.

Uit deze aanduidingen blijkt direct ook al dat het fundamentele probleem van de culturele revolutie door de F(v)w-beweging niet wordt geadresseerd: dat onze software momenteel niet meer up-to-date is, omdat hij is ingesteld op egotrippers, terwijl onze samenleving, in buurten, in bedrijven, in zorginstellingen, in het onderwijs, in de politiek, vraagt om ‘teamspelers’. Fortuyn had hier nog wel een antenne voor, bij de tandem Wilders-Bosma ontbreekt dit. Een christendemocratisch antwoord op de F(v)w-beweging zal hier op in moeten spelen.

Zo zien we in Nederland één generatie na de culturele revolutie een geheel nieuw cultureel speelveld ontstaan met drie hoofdgroepen. Er zijn allereerst de ‘getroebelde revolutionairen’. Zij zijn te vinden over de hele linie van wat we vroeger de linkse partijen noemden. Al een heel aantal jaren spreekt men over de ‘armoede van links’. Men heeft het eigen cultuurprogramma kunnen uitvoeren, maar de uitkomsten vallen tegen. Men heeft een generatie lang de agenda bepaald, maar is nu uitgepraat. Daarom kan men alleen maar reageren in het platte vlak van minder markt – meer overheid, of andersom.

Daarnaast zijn er de ‘ontgoochelde revolutionairen’. Zij zijn teleurgesteld in de uitkomsten van de revolutie. De geweldige beloften van de revolutie zijn niet ingelost, maar tegelijk is men niet in staat of bereid een volgende fase in te gaan. En dus zoekt men naar heldere inkadering en afbakening van de revolutie. De overheid moet duidelijkheid verschaffen. De omvang van de revolutie moet worden beperkt tot nationale schaal.

Ieder die hier niet van harte de revolutie omarmt, hoort er in principe niet bij, is ‘achterlijk’. Er is één progressieve Nederlandse cultuur, die geen afwijkingen kan tolereren. De ontgoochelde revolutionairen vrezen dat het hoogtepunt van de revolutionaire weldaden inmiddels al voorbij is,

De revolutie heeft slachtoffers gemaakt, in oude wijken, in bedrijven, op de werkvloer van non-profitinstellingen

zonder dat zij erin gedeeld hebben. ‘De boot gemist’ komt in de plaats van het vooruitgangsgeloof van vorige generaties. De revolutie heeft slachtoffers gemaakt, in oude wijken, in bedrijven, op de werkvloer van non-profitinstellingen. De F(v)w-beweging geeft een stem aan

deze groep en kanaliseert het onbehagen. Dat is een belangrijke rol. Maar tegelijk ontbreekt het aan een adequate evaluatie van de revolutie en het bewandelen van nieuwe wegen.

Ten derde zijn er de ‘balanszoekende postrevolutionairen’. Vanuit hun prerevolutionaire mensbeeld zijn ze in staat de positieve én de schaduwzijden van de revolutie scherp in beeld te krijgen. Hoewel er soms een neiging bestaat tot een massieve contrarevolutionaire cultuurkritiek, wint toch een gekwalificeerde erkenning van de positieve kanten van de revolutie. Echter, men heeft er scherp oog voor dat de revolutie zichzelf niet kan dragen en aan haar eigen tegenstellingen ten onder dreigt te gaan. Vrijheid slaat om in controlitis, politieke pluraliteit in een opdringende ‘verlichte’ monocultuur, de aan de staat overgedragen moraliteit holt het concrete burgerschap van mensen uit, individuele ontplooiing slaat om in egotrip-perij (tot in de bonusgevulde directiekamers van respectabele financiële instellingen toe).

Elke groep heeft/had haar eigen geliefde beelden, metaforen die grote invloed uitoefenen op het cultuurklimaat. Ze roepen een bepaalde politieke en maatschappelijke constellatie op. Vlak na de revolutie was dat ‘Vadertje Staat’ (verzorgingsstaat), in een volgende fase de ‘BV Nederland’, een neoliberale marktsamenleving. De geliefde metafoor van de ontgoochelde revolutionairen is die van de strijd tegen een overmacht, de ‘vijfde colonne’ (Fortuyn) of de ‘tsunami van islamisering’ (Wilders).

Welke metafoor kan de derde groep, waar ik ook het toekomstige CDA toe reken, inbrengen om haar beeld van Nederland op te roepen? Hier is grote zorgvuldigheid geboden. De culturele revolutie heeft te diep ingegrepen om zonder meer oudere begrippen te kunnen recyclen. Waar is er een voor brede groepen toegankelijke morele taal te vinden? Moeten we, met Herman Vuijsje, terugverlangen naar de kerk die de Tien Geboden nog eenmaal aan het volk voorhoudt? Moeten we de publieke teloofgang van

de micro-ethiek – centrum van een leefbare, actieve samenleving – maar als een voldongen feit accepteren? Moet het CDA uit arren moede maar mee blijven doen aan de ‘standpunterigheid’, dat je voor dit en tegen dat bent, voor de hypotheekrenteaftrek of tegen, voor verhoging van de AOW-leeftijd of tegen, zonder een breder of dieper verhaal? Indringende vragen.

De indringendheid van de vragen wordt nog versterkt door de politieke constellatie die mede als gevolg van de culturele revolutie is ontstaan. In deze constellatie gaat het in de politiek primair om macht en geld, het pragmatisch-materiële. Geen gemakkelijke arena voor partijen die een bredere, immaterieel geïnspireerde visie op de samenleving willen uitdragen. De verleiding is groot om ook maar mee te gaan in het spel van de ‘issues’ (‘breekpunt!’). Op zichzelf te waarderen pogingen om de inhoudelijke dimensie van de politiek sterker te maken, zoals Kieskompas en Stemwijzer, jagen tegelijk ook de ‘issuematigheid’ van de politiek aan. Hoe kan men ooit een ‘samenhangende samenlevingsvisie’ aan het grote publiek uitleggen? Het is deze verlegenheid die mijns inziens de ‘gevestigde partijen’ het kwetsbaarst maakt voor het pragmatische eclecticisme van de radicale individualiteitspartijen als D66 en de PvdV, die vrolijk shoppen in een grabbelton van standpunten. Maar er is hoop.

TEAMSPELERS VERSUS EGOTRIPPERS: CONTOUREN VAN EEN CHRISTENDEMOCRATISCH ANTWOORD

Wie mag meebeslissen in de politiek (in een democratie in principe iedere burger) moet de eigen ziel vormen. Politieke macht, ook in een democratie, jaagt namelijk altijd de gedachte aan dat alles kan zoals ik wil. Deze in de kern kinderlijke almachtsfantasieën moet men echter in een democratie toch laten varen; men moet leren omgaan met teleurstellingen, met onmogelijkheden, met compromissen, met anderen. In het oude Athene moesten burgers daarom verplicht tragedies bijwonen om de ziel te oefenen in het omgaan met de realiteit. In de westerse samenleving heeft de religie lange tijd een vergelijkbare rol gespeeld. Ze vormde daarmee – De Tocqueville merkte het al op in 1835 – het centrale instituut van de burgerlijke, democratische cultuur. De religiekritiek heeft velen beroofd van deze tragische leerschool.

Betekent dit dat we sinds de jaren zestig een democratie hebben zonder mogelijkheden voor zielsvorming? Dat was wel de opzet. Maar wat is er gebeurd? God moge als algemeen referentiepunt verdwenen zijn, de wonderen zijn de wereld niet uit. Want door een wonderlijke speling (van het lot?) heeft met name de arbeidende klasse zichzelf in de loop van de tijd van alternatieve tragedievoorstellingen voorzien: het voetbal. Hier

wordt in een arena gestreden, er wordt gewonnen, er wordt verloren, men ontvangt eer en hoon (en deelt die uit), men gehoorzaamt regels, leert zich te onderwerpen aan een scheidsrechter (ook al vindt men hem, in vakjargon, een ‘lul’), men leert trainen, omgaan met het feit dat de ene mens een spits is en in de schijnwerper staat, de ander een verdediger, die toch net zo goed nodig is, men leert omgaan met overtreding en boete. Kortom: in het teamspel manifesteert zich op een voor ieder begrijpelijke wijze de noodzaak van een balans tussen individualiteit (centraal thema van de culturele revolutie) en gezamenlijke inzet (centraal thema in de postrevolutionaire balans), een balans ook tussen vrijheid en het handhaven van regels.

CAMPAGNE: ‘INSPELEN OP DE TOEKOMST’

De vier fameuze grondbegrippen publieke gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap stammen uit en vinden hun samenhang binnen de christelijke traditie. Probleem is hoe de waarde hiervan inzichtelijk is te maken, als men die levensbeschouwelijke achtergrond niet deelt. Naast de interne verdieping en herbronning, zal het probleem van de externe vertaling grote aandacht behoeven. Hoe maken we het verhaal van het CDA, de beschikbaarheid van geüpdatete software, breed bekend, breed inzichtelijk en breed aantrekkelijk?

Voetbal is een breed herkenbare bron van moraliteit. Met het oog op de vertaling van de CDA-visie in een plurale samenleving pleit ik ervoor een tijdlang te denken en te werken met hieraan ontleende metaforen. Het CDA zou niet meer moeten spreken over de BV Nederland, maar over Team Nederland. Aldus zou men, als het om de taal gaat, een ‘populistisch antwoord op het populisme’ kunnen ontwikkelen, inzichtelijk voor Henk en Ingrid, inzichtelijk voor Fatima en Mohammed, inzichtelijk voor lager opgeleiden én voor hoger opgeleiden.

Het CDA zou in de komende jaren een permanente campagne voeren waarin deze metafoor centraal staat. Ik geef zomaar wat voorbeelden van de mogelijkheden die hier opdoemen.

Publieke gerechtigheid: een plaatje van een scheidsrechter met de uitspraak ‘Zonder een betrouwbare overheid wordt het in de samenleving een puinhoop’, of een plaatje van een gestrekt been met de toelichting: ‘Vuile overtreding? Rode kaart! Duidelijke straffen voor jeugdige crimineeltjes.’

Gespreide verantwoordelijkheid: een plaatje van iemand die op doel schiet terwijl iemand anders vrijstaat, met als toelichting: ‘Weg met de grote ego’s. Een nieuw type bestuurders in de bankenwereld, echte teamspelers.’

Solidariteit: een plaatje van een oude supporter met als uitspraak: ‘Oudspeler wordt erelid. Goede zorg voor ouderen? Vanzelfsprekend!’ Of een

---

plaatje van allochtone en autochtone spelers met als uitspraak: ‘Wie meedoet, hoort erbij! Werk maken van integratie.’

Rentmeesterschap: een plaatje van een bruin, verzand veld met als uitspraak ‘Houden we de velden ook echt groen? Het CDA: rentmeesterschap!’

Dit mag spelerei lijken, maar dan vergist men zich. Als het CDA er niet in slaagt een samenhangende samenlevingsvisie breed voor het voetlicht te brengen die appelleert aan immateriële waarden, zal het hoe langer hoe meer meegezogen worden in thema’s waarop het het altijd verliezen moet. Als Pvv-light, vvd-light of PvdA-light verliest het CDA het. Pas met een verhaal dat nieuwe dimensies van het samenleven aanboort, kan het zich onderscheiden en daadwerkelijk een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van nieuwe ‘software of the mind’, niet contrarevolutionair, wel ‘postrevolutionair’; dus aan de opbouw van Team Nederland, een team dat inspeelt op de toekomst.